

- je ovlivněno jednostranným černobílým posuzováním lidí bez možnosti korekce druhým rodičem, chybí mu model domluvy mezi lidmi s protichůdnými stanovisky, ale rovnoprávného postavení,
- vidí, že práva druhého (např. otcův nárok na kontakt s dítětem) se nemusí respektovat a že to hladce projde.

To vše v lepším případě, jestliže dítě není popouzeno proti vlastnímu otci a není v něm vypěstován syndrom zavrženého rodiče.

■ Důsledky pro matku:

- její dítě je poznamenáno (např. dívka bude mít tendenci opakovat model, který viděla u matky),
- dítě později může mít matce její jednání za zlé, zejména když zjistí, že se špína naházená na otce nezakládala na pravdě.

■ Důsledky pro otce:

- ztratí možnost výchovného působení na své děti a vyvažování přehmatů druhého rodiče, což je proti tradici, proti biologickým zákonům, proti směrnicím genetické výbavy (viz rámeček),
- i jeho víceméně nucená péče o nevlastní děti je v průměru méně hodnotná (viz výsledky výzkumů výše),
- vzroste jeho nedůvěra k lidem (v důsledku toho, co zažije při rozvodu),
- klesne celková míra jeho životní spokojenosti,

- sníží se jeho motivace k plnému kvalitnímu výkonu (v tradičních rodinách je otec na své děti hrdý a rád do nich všestranně investuje).

■ Důsledky pro společnost:

Děti z rodin s nevlastním rodičem (o dočasných „strýčcích“ ani nemluvě) budou v průměru vždy o něco hůře vybaveny pro život ve světě dospělých než děti z tradičních rodin s oběma biologickými rodiči. Jestliže se u nás snižuje počet tradičních rodin a zvyšuje počet dětí z netradičních seskupení, pak se nutně účinky takto získaných ovlivnění kumulují.

Dítě z rodiny s nevlastním rodičem bude jako rodič o něco hůře vybaveno k plnohodnotné výchově svého vlastního, natož nevlastního dítěte. Kvalita populace se ve sledu generací zhorší. Tento trend začal nedávno, zhruba před čtyřmi desetiletími. Jak bude pokračovat? Víme jen tolik, že informovaný člověk má lepší možnost volby – jestliže zná motivy, zná také způsoby jak některým negativním jevům předejít. □

LITERATURA K DALŠÍMU ČTENÍ

- Daly M., Wilson M.: Evolutionary psychology and marital conflict: The relevance of stepchildren. In: Buss M. D., Malamuth N. M. (ed.): Sex, Power, Conflict, Oxford University Press, New York 1996
- Matějček Z., Dytrych Z.: Nevlastní rodiče a nevlastní děti, Grada Publishing, Praha 1999
- White L. K., Booth A.: The quality and stability of remarriages. The role of stepchildren, Amer. Sociological Review 50, 689–698, 1985

Jaký liberalizmus neboli Jaká svoboda?

JAN SOKOL

ESSEJ

Má-li se soudobý ideál „dobrého života“ a „dobré společnosti“ vůbec nějak označit, těžko se lze vyhnout slovu „liberální“. Část původního významu (lat. *liberalis* znamenalo mimo jiné i štědrý nebo velkorysý) toto slovo ztratilo, dnes znamená prostě „svobodný“, na čemž se shodnou všichni. A právě v tom je potíž. Už skoro sto let se různí zastánci svobody přou o to, kdo z nich má na označení „liberální“ právo, kdo je skutečný liberál. Pravicoví a levicoví, konzervativní

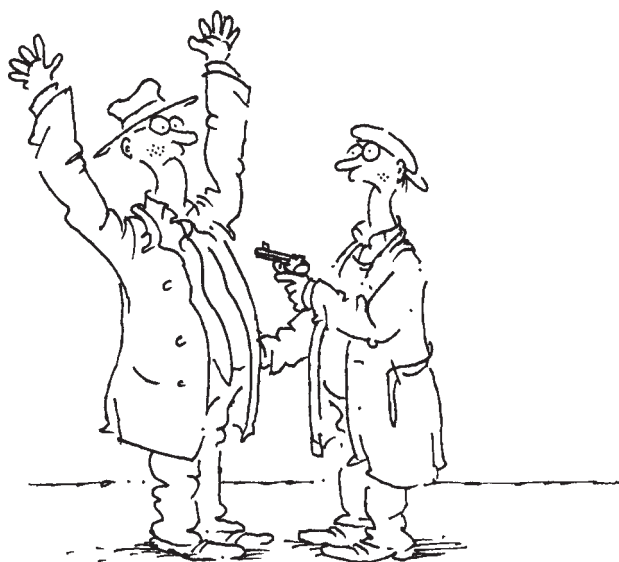
a pokrokoví, staří a noví liberálové si nemohou přijít na jméno a jedni druhé pokládají za největší nepřátele a škůdce té pravé svobody. Protože se však přou na úrovni obecných přesvědčení a teoretických náhledů, nemá je kdo rozsoudit.

Liberálnost a liberalizmus nepochybně úzce souvisí se svobodou, ovšem ta je na tom podobně. O to, v čem spočívá, co ji podporuje a co jí škodí, se lze přit donekonečna. Je tu ale ještě jedna možnost. Co kdybychom se pokusili zapojit do debaty naše zkušenosti? Pokud si dáme dobrý pozor na to, abychom je zachytili přesně, zjistíme, že k sobě navzájem nemají zase tak daleko. V běžném životě se o nich dokážeme domluvit docela dobře. Nestálo by tedy za to, abychom se podívali blíže, jak vypadá naše vlastní zkušenost „svobody“? Kdy ji zažíváme, kdy o ní nevíme – a kdy naopak jasně víme, že nám právě teď chybí?

Vyjdeme z jednoduché hypotézy, že i svobody jsou různé, že i svoboda „se říká různě“ (smíme-li tak parafrázovat Aristotela), a pokusíme se ukázat tři různé zkušenosti svobody, jak je nejspíš každý z nás mnohokrát zakusil. Pokud se nám podaří takové charakteristické zkušenosti dobře vystihnout, mohli bychom také uvidět, jak vlastně svoboda vypadá, a pak bychom snad dokázali věcněji hovořit i o různých podobách „liberalizmu“. To ale až někdy jindy.

Odstranění překážek

Jak tomu bývá u mnoha jiných věcí, i svobody si člověk poprvé všimne v okamžiku, kdy má pocit, že mu chybí. Stává se to v pubertě, když se mladý člověk musí vracet brzy domů a vysvětlovat rodičům, kde tak dlouho byl. První představa svobody je tedy poměrně jednoduchá: Mít vlastní klíče od bytu, to by bylo ono! S touto představou mladý člověk kupodivu vydrží dlouho. Nejsou to jen rodiče a klíče, co jej omezují. Je to

BUDĚTE VSTRČNĚJŠÍ, PANE. PRÁVO SVOBODNĚ NABÝVAT MAJETEK PATŘÍ K ZÁKLADNÍM LIDSKÝM PRÁVŮM.

také škola, výchova, napomínání a všechny možné společenské zvyky – oblečení, účes a vlasy, řeč a pozdrav, hudba a tanec – zkrátka všechno to, čím si lidé ve společnosti dávají denně najevo, že k této společnosti patří. Mladý člověk je v určitém věku chápe jako samá omezení, tedy něco, čeho by se chtěl zbavit.

Touto fází „pubertální svobody“ projde nejspíš skoro každý a každého tato zkušenost silně poznamená. Překvapivě mnoho lidí s ní vystačí až do důchodu a houževnatě se drží i mezi vzdělanci a filozofy. Svobodu jako absenci přinucení, odstranění vnějších překážek mého rozhodování a jednání najdeme i u spousty myslitelů, kteří se svobodou zabývali a zabývají. Jako „volnost, propuštění či vymanění z podřízenosti, odstranění vnějších zábran“ ji často vymezují naučné slovníky. Na pomnících svobody ji vzdycyky charakterizovala zpřetrhaná pouta a řetězy. Že je to představa pro mladé lidi přitažlivá, dosvědčují nejlépe reklamy. Ti, kdo je vymýšlejí, vědí totiž o aktuální psychologii své „cílové skupiny“ víc než všichni odborníci dohromady. Stačí se jen dívat a číst: „Nevaž se, odvaž se!“ „Dej si doušek svobody!“ Na plakátech to mohou být křepčící mladíci a dívky v neuvěřitelných polohách nebo třeba opálený kovboj s lasem kolem krku, který právě klidně odpočívá na skále uprostřed arizonské pouště. Nikde žádný rodič ani učitel, všude volno, prostor.

O tom, že zkušenost odstranění zábran nebo donucování je skutečně zkušeností svobody, nemá tedy smysl pochybovat. Člověk, který ji zakusil, ji ovšem bude chtít stupňovat, mít takové svobody víc a víc. Bude tedy hledat další a další „pouta“, jichž by se mohl zbavit. Jenže i kdyby se zbavil všech, jedno mu přece zůstane: a to gravitace, která nás váže k Zemi. Té se zatím dokážou zbavit jen kosmonauti, když si tak volně plavou vesmírným prostorem. Jsou tím ale svobodnější? Sotva. Svoboda kosmonauta, podobně jako svoboda kovboje v poušti, má totiž jednu vadu. Jeden i druhý se sice může pohybovat opravdu kam chce, není mu to ale nic platné, všude je to stejné. Ať se hne kam chce, všude stejné pusto a prázdno, nikde nic. Tudy cesta zřejmě nevede.

Možnost volby

Druhá, trochu složitější podoba svobody se snaží tomuto omezení vyhnout. Svoboda znamená možnost volby – volby mezi možnostmi, které jsou různé, mezi nimiž je nějaký rozdíl. Také tuto zkušenost všichni známe, protože ji v téměř dokonalé podobě předvádí obchodní dům nebo i obyčejná samoobsluha. Spousta různých věcí, a všechny na dosah ruky. Stačí si vybrat, sáhnout – a jsou vaše. Také samoobsluha je psychologicky dokonalý vynález. (Mimochodem ji vymyslel jeden náš krajan, který si všiml, že pult i prodavač představují pro imigranty v Americe, kteří umějí špatně anglicky, nepříjemnou překážku. Dal je tedy pryč a měl s tím neslýchaný úspěch.) Stejná zkušenost svobody ve velkém obchodním domě byla asi tím nejučinnějším argumentem ve prospěch západního „kapitalizmu“ proti komunistickým společenostem. Lidé, kteří ji tam na Západě zažili, se pevně rozhodli, že ji doma chtějí mít také. Nejasně tušili, že možnost výběru v obchodním domě nějak souvisí s možností výběru u voleb. Snad se nemýlili.

Také zkušenost svobody jako výběru a volby chce člověk stupňovat, a tak jsou i samoobsluhy stále větší a větší. Po supermarketech přišly hypermarkety, kde už musí prodavači jezdit na koloběžkách. A přece se stává, že člověk, který si tam chce koupit boty, přijde domů s prázdnou: „Nic tam neměli.“ To je ovšem zjevná nepravda, bot tam měli stovky. Jenže jedny měly špatnou podrážku, druhé barvu, třetí tlačily a čtvrté byly moc drahé. I na ten největší hypermarket si člověk zvykne a všechno mu v něm začne připadat stejné. Proto se tam zboží musí čas od času přestěhovat, přeházet. Ostatně i před volbami míváme pocit, že mezi volebními lístky jeden chybí: ten, který bychom rádi volili.

Hra – střetnutí dvou svobod

Ani svoboda jako volba z daných možností se tedy nedá stupňovat neomezeně, možná právě proto, že člověk musí volit mezi danými možnostmi, které mu připravili jiní. Dá se to nějak obejít? Nemohl by si možnosti

ESEJ

připravovat sám? S botami by to asi nedokázal, ale jsou tu jiné příležitosti, kde to všichni známe. Jednou z nich je hra. Jde o velice zvláštní fenomén, který musíme prozkoumat podrobněji. Hra se vyznačuje tím, že z ní nic není, nikam nevede, nikdo z ní nic nemá. Moralisté před ní vždycky varovali a pokládali ji za maření času, ale normální lidé je kupodivu neposlouchali a vášnivě rádi (si) hráli. Děti jako dospělí. Ani ti nejhorší diktátoři si nedovolili jim tuhle zábavu vzít, ba naopak věděli, že vedle chleba je to to jediné, co lid nutně potřebuje, aby byl v zemi klid. Ovšem ve škále od dětské hry přes divadlo, hru na hudební nástroj, sport až po karty a hazard je na první pohled obtížné najít vůbec něco společného. Zkusme to oklikou: Co je opakem hry? Co není hra?

„Tohle není žádná hra, tady jde o život.“ V životě skutečně o něco jde, někdy i o život, ale že by ve hře o nic nešlo? To se může zdát jen někomu, kdo nikdy žádnou hru nehrál. Hráč, který by hru nebral s plným nasazením a vážností, ji jenom kazí, hra „jen tak“ už není hra. Ale přece je tu rozdíl. Herec, který na jevišti zemřel, může zítra klidně zemřít znovu. Člověk, který prohrál v šachu, nebude pověšen jako neúspěšný vojevůdce, ale vymění si barvy a začne novou partii.

Hra není „život“ a život nejspíš také není hra, jak tvrdili romantici, ale nějak to spolu jistě souvisí. Divadelní hry vznikly z náboženských mystérií, a ta zase předváděla před očima ta nejhlubší tajemství života a světa. Hru tedy možná dělá hrou právě to, že jaksi přehrává skutečný život, že je to jakýsi umělý model života a světa. Také hra na hudební nástroje vytváří svůj vlastní „svět“, do nějž hráči i posluchači na chvíli vstoupí, aby se zbavili toho obyčejného světa tam venku. O divadle nebo sportu ani nemluví.

Každá hra je striktně omezena, v prostoru i čase, a to zpravidla už předem. Tento vymezený prostor a čas je nějak oddělen od ostatního světa: bílou čarou nebo oponou, pišťalkou nebo zvonkem. Mezi „světem“ hry a tím ostatním je sice spousta podobností, ale žádné přímé vazby. Prodavačka může hrát královnu a prezident kouleče sudů v pivovaru. Až dohrají, budou zase tím, čím byli. Ve starém Řecku nosili herci na obličejích masky, aby si je nikdo nepletl s lidmi, a i dnes se tenisté i herci převlékají, aby nebyli „v civilu“. To až televize, která se hercům

dívá zblízka do obličeje, tento důležitý odstup zrušila, takže televizní herec je pro nás i na ulici „doktor“ nebo „předseda“ ze seriálu. Když člověk porazí v tenisu nebo v šachu svého šéfa, vůbec to neznamená, že by mu zítra mohl poroučet, výsledek hry platí jen v jejím světě a nepřenáší se ven.

Tak se tedy hra vyděluje z ostatního světa a staví proti němu jako zrcadlo. K čemu je to dobré? Co v tom zrcadle uvidíme? Už na tom, čím se hra od „životu“ liší, je pěkně vidět, jak svůj život jako lidé hodnotíme, na čem nám záleží a co bychom chtěli mít jinak. Prostorové i časové oddělení zdůrazňuje, že tady může být všechno jinak: Neplete si hru se životem. Není mezi nimi žádný přechod. Závazky a povinnosti ze světa hry neplatí mimo něj a naopak. Postavení i privilegia jsou nepřenositelná. Nemají mezi sebou nic společného. Ta herní neznamenaají nic v „životě“ a ta „skutečná“ zase ve hře. To znamená, jsi-li ve hře, neboj se být svobodný. Za to, co uděláš v rámci hry a jejích pravidel, tě nebude nikdo volat k odpovědnosti. Ať ve hře zbohatneš nebo zchudneš, nebude to mít žádné trvalejší následky.

Každý typ hry zdůrazňuje nějaké stránky života, dává účastníkům i případným divákům nebo posluchačům příležitost, aby si je procvičili bez obav z následků, a navíc za vhodně idealizovaných podmínek. Ukažme si to na příkladě, který každý zná, na soupeřivých hrách, jako jsou fotbal, tenis či šachy. Všechny tyto hry zřetelně „modelují“ boj v té nejjednodušší podobě, jeden proti jednomu nebo žlutí proti modrým. Výhoda hry je v tomto případě zvlášť zřejmá: Ze skutečného boje se málokdy odchází s celým a zdravým tělem. Ve hře, která má být bojem, se samozřejmě musí bojovat tělem i duší, od prvního gongu do posledního, ale když hra skončí, nic se nestalo. Proto si „bojové“ hry mohou dovolit skvostný luxus, totiž pravidla. Účastníci skutečného boje by sice pravidla také rádi viděli, ale kdo by je dodržoval (ať už vyhrává nebo prohrává)? Ve hře o život nejde, a tedy tu mohou platit pravidla, a dokonce je tu i nestranný soudce, který na ně dohlíží a má vždycky pravdu.

Přítomností pravidel a soudce se hra výrazně odlišuje od skutečného života. Možnosti jsou daleko omezenější, a tedy přehlednější (třeba v šachu je jich konečný – i když obrovský – počet). Povrchní pozorovatel by si mohl myslet, že takové omezení omezuje i tvořivost, ale je to právě naopak. Nic nepovzbudí lidskou tvořivost tak jako dobrá omezení. Proto třeba pokusy s větší šachovnicí nevedly k ničemu. V hudbě plní podobnou úlohu tonální systém nebo výběr možných nástrojů – a ani v tomto směru např. atonální hudba nepřinesla novou hudební epochu, ale spíš ztrátu přehlednosti. Přítomnost pravidel i soudce dále zdůrazňuje nekompromisní snahu o spravedlnost – další odlišení od skutečného světa. V zjednodušených podmínkách pravidel je totiž jakási spravedlnost možná a je zajímavé, jak je pro hru podstatná.

Různé hry vyjadřují také různá chápání spravedlnosti. Při tenise ztrácí hráč, který prohrál hru, i všechny své úspěšné míčky (dále se nijak nezapočítávají a z hlediska další hry je úplně jedno, zda hráč prohrál těsně nebo „s nulou“). Totéž se týká i počítání her a setů. Takové pojetí „spravedlnosti“ by žádný racionalista nemohl přijmout, protože je zřejmě nespravedlivé (může se stát, že vyhraje člověk, který většinu míčků prohrál). Zato udržuje napínavost hry – v každé hře jde o všechno. Je to tedy pojetí velice realistické, které učí hráče něčemu, co je ve skutečném životě téměř pravidlem. A je příbuzné i pojetí „spravedlnosti“ v britském většinovém volebním systému, což asi není náhoda.

Jeden z hráčů vždycky začíná a druhý odpovídá. Pravidelné střídání je nejnápadnější třeba v šachu nebo v mariáši, ale vyskytuje se i v tenisu a dalších hrách. Tím hra předvádí něco, co je pro každé lidské jednání typické – něco, co bychom mohli nazvat „vymezená svoboda“. Tenista, který servíruje, má plnou volbu svého úderu, kdežto jeho soupeř už dostává míč, který si sám nevybral, a musí si s ním nějak poradit. Pokud se mu to podaří, má zase on jistou volbu, kam míč umístí, jakou mu dá rotaci atd. Podobně i v šachu bílý začíná volbou zahájení, které však v každém dalším tahu spoluurčuje i černý. Každý z hráčů má svůj celkový plán a strategii, a ty se na šachovnici neustále střetávají tak, že aktivní plán jednoho je pro druhého překážkou, kterou musí překonávat, a naopak. Každý z nich tedy vidí hru jako neustálé střídání okamžiků volby – pravda, v daných možnostech a stále omezené soupeřem – a okamžiků odpovědi na plán, který stojí proti němu a postupně se projevuje v tazích soupeře.

Jen první tah bílého je úplně „svobodný“, všechny další jsou už zčásti vynuceny tahy soupeře. Začátek dává tedy hráči jistou výhodu, nápadnou třeba v tenisu (servis), kde jsou proto pravidla pro servírování zvláště omezující. Tuto výhodu pak pravidla vyrovnávají tím, že hráči začínají střídavě, popřípadě ještě „rotují“ jako v odbíjené apod. Mluvili jsme už o střetávání svobod i o tom, jak člověk touží prosadit svoji svobodu proti druhému, popřípadě jeho svobodu „přebít“. Právě tuto stránku konfliktu a boje soupeřivé hry vystihují a jejich obliba svědčí o tom, že se jim to daří. S využitím příznivých okolností hry jako takové, to jest ve spravedlivém prostředí a bez trvalých následků, si tak lidé mohou neustále prožívat a cvičit jeden ze základních rysů své existence, totiž střetávání svobod, které na sebe narážejí a navzájem se omezují, ale také podněcují k lepšímu výkonu. Na tom hráčům často záleží ještě víc než na vítězství: Kdo si chce „dobře zahrát“, vybere si vyrovnaného soupeře a ne začátečníka nebo nešiku, kterého by

snadno porazil. Kdo chce vyhrát, musí jistě něco umět, ale musí mít navíc ještě štěstí. Tuto důležitou stránku zdůrazňují hazardní hry, kde člověk nehraje proti druhému, ale proti „náhodě“ či „osudu“.

Na třech charakteristických zkušenostech, které všichni dobře známe, jsme si ukázali tři typické formy svobody: svobodu jako absenci překážek, svobodu jako možnost volby a hru jako setkání a střetnutí dvou svobod, které si navzájem tvoří a nabízejí své možnosti.

Ukázali jsme si, v čem jsou ty první dvě omezené, tedy že se vyčerpají a člověka dříve či později omrzí; všimněte si, že jen v první formě se může zdát, že pravidla jsou totéž co překážky. Podle toho, jak kdo chápe svobodu, bude rozumět také liberalizmu. V první podobě bude odstraňovat pouta a překážky, v druhé rozšiřovat možnosti výběru, ale jen v té třetí pochopí podstatný rozdíl mezi překážkami a pravidly: bez pravidel se nedá hrát. Čím lepší pravidla a čím lepší soudce, tím lepší bude hra. Bez pravidel by hra okamžitě degenerovala (představte si třeba fotbal bez pravidla ofsajdu). V tomto smyslu je skutečná lidská svoboda vždycky „omezená“, protože nutně potřebuje pravidla.

Souvislost mezi hrou a svobodnou společností není nahodilá a není to pouhá metafora. Právě ve hře si lidé vyzkoušeli, že při dobrých a přísně vymáhaných pravidlech se nemusí pobít ani zmrzačit, ale mohou si všichni dobře zahrát. Díky společné zkušenosti spravedlivé čili „férové“ hry se pak lidé nakonec odvážili prosazovat i do tvrdého života hlavní prvky hry: pravidla, nestranné soudce a snahu o spravedlnost. Tam, kde jde o život, to ovšem vůbec není snadné a společnost může být svobodná jen tehdy, když tomu všichni rozumějí a společně se o to snaží. Svoboda nikdy není dokonalá a musí se na ní stále pracovat. Každý mladý člověk se ji musí znovu naučit hrát. Není vůbec náhodou, že ze šlechtické výchovy přešla hra do anglických škol a že i v americkém školství je basketbal nebo kriket tak důležitý. Je to totiž praktická výchova k svobodě. □

Zajímavá učebnice fyziky

DAVID HALLIDAY, ROBERT RESNICK, JEARL WALKER: Fyzika
Vysokoškolská učebnice obecné fyziky

Vysoké učení technické v Brně, Nakladatelství VUTIUM ve spolupráci s Nakladatelstvím PROMETHEUS v Praze, Brno a Praha 2000, náklad a cena neuvedeny; přeloženo z 5. vydání (s přihlídnutím k 6. vydání) *Fundamentals of Physics*, John Wiley & Sons, Inc.

Proč kočka přežije pád z desátého patra?

Zajímá vás jak to, že kočka má větší naději přežít pád z desátého patra než pád z prvního? Chcete vědět, zda byste – podobně jako někteří siláci – byli schopni uvést do pohybu vagon? Umíte vysvětlit, jak vlastně funguje xerox? Odpovědi na uvedené (a mnohé další) otázky lze najít v této knize.

Člověku připadá zbytečné doporučovat učebnici základního kurzu fyziky *Fundamentals of Physics*, která je již řadu let pojmem, o čemž ostatně svědčí šest vydání v angličtině během čtyřiceti let (první vydání r. 1960). Není sice přijímána bez výhrad a jistě by se daly najít texty, které by lépe splňovaly požadavek hlubšího porozumění základům fyzikálního myšlení (tudíž by byly vhodnější pro samostatnou práci vysokoškolských studentů), popř. které by byly

vyváženější ve zpracování jednotlivých kapitol či ve výběru zajímavých úloh. Podobné výhrady však lze mít vůči každé učebnici takového rozsahu. A protože konečně (poprvé) vyšla v češtině, stojí za to její překlad komentovat.

Především je třeba říci, že kvalita překladu je vysoká po stránce jazykové i z hlediska fyzikální terminologie, což při početném překladatelském kolektivu (na překladu se podílelo 24 odborníků) je mimořádné a slouží jistě ke cti hlavního redaktora českého překladu Jana Obdržálka. Výtečnou práci odvedli všichni zúčastnění, ať už jde o grafickou úpravu, kvalitu tisku nebo o práci korektorskou (tiskové chyby se téměř nevyskytují, což je v tak rozsáhlé publikaci zázrak).

Protože se překladatelský kolektiv netají tím, že po dohodě s nakladatelstvím John Wiley & Sons, Inc. a s jedním z autorů přistoupil v českém vydání k některým úpravám původního textu, možná čtenáře napadne, zda bylo nezbytné zařazovat tolik úloh, které počítají s převody jednotek působících již jako anachronismus. (Mám na mysli stopy, palce, libry ad., které ostatně v našich končinách nikdy nezdomácněly.)